

հայ հայ

ՆՈՐԱՐԵԱՆ ԽՁԳ.
ՎԱՐՃԱՐԱՆ
ՀԵԼԻՊՊՈԼԻՍ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀՄԱՅԵԱԿ

ԽՄԻՐԵԱՆԻ

1934

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՏՊ.Մ.Գ.

3/1/1918

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
(47.925) ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ.
Բնական նկարագիր

Սնունդ, բաժանու մները. - Հայաստան կր կոչուի այն
երկիրը, ուր հայերը իբրև ազգ ապրած են դարերէ ի վեր,
եւ ունեցած են իրենց կառավարութիւնը:

Օտարներ մեր երկիրը կոչած են Արմէնիա կամ Հրմէ-
նիստան, իսկ զմեզ անուանած են Արմէն կամ Հրմէնի:

13786
II

Պատմական հայաստանը բաժնուած էր երեք գլխաւոր
մասերու. 1.- Մեծ հայք, 2.- Փոքր հայք, և 3.- Միջագետք հայոց:
Հայաստան միշտ փեւնոյն տարածութիւնը չէ ունեցած: Եր-
բեմն նշած է Բուրոսփին անկախ, երբեմն կիսանկախ, և երբեմն
դրացի մեծ պետութիւններու միջև բաժնուած:

Այսպէ՛ս Մեծն Տիգրանի օրով, Մեծ և Փոքր հայքերու ընդհա-
նուր տարածութիւնն էր 357 900 քառ. ֆլմ, որուն 220.000
քառ. ֆլմը Մեծ հայքին և 137. 900 քառ. ֆլմ. ալ Փոքր հայքի տա-
րածութիւնն էր: Հայաստանի երկայնութիւնն էր՝ արևել-
էն արևմուտք, 1000 ֆլմ. իսկ լայնութիւնը՝ հիւսիսէն հա-
րաւ 525 ֆլմ:

Մինչև 1918 թուականը հայաստանը չէր ներկայացներ
անկախ պետութիւն մը, այլ բաժնուած էր երեք պետութիւն-
ներու՝ Թիւրքիոյ, Ռուսիոյ և Պարսկաստանի միջև և կը
կոչուէր Թրքական հայաստան, Ռուսական-հայաստան,

և Պարսկական-Հայաստան: 1918ին Ռուսական-Հայաստանի մէջ հաստատուեցաւ անկախ Հայ Պետութիւն՝ Հայաստանի Հանրապետութիւնը, որ 1920 Էն ի վեր կը գտնուի Ռուսոյ գերիշխանութեան ներքին և կը կազմէ խորհրդ. Դաշին Հայաստանի կիսանկախ հանրապետութիւնը:

Դիրքը.—Հայաստան կը գտնուի արևելեան երկայնութեան 36-45 և հիւսիսային լայնութեան 36-42 աստիճաններուն միջև:

Հայաստան լեռնոտ երկիր մը ըլլալով և գտնուելով միանգամայն Սև, Կասպից և Միջերկրական ծովերուն միջև, կազմած է տեսակ մը լեռնակցի, ծով. մակերեսէն 3-8000 ոտի բարձրութեամբ: Այս կերպով Բարձրութիւնը կ'ընէ աստիճանաբար, քանի սակման ածայրերուն մօտեմամբ: Կը տեսնենք, թէ Հայաստանը լեռնադաշտ մըն է, զոր եւրոպացիները կը քոչեն Հայկական Բարձրաւանդակ:

Սակման.—Հայաստանի սակմաններն են. Տիւրքմէն մրաստան, Աղուանի և Կուր գետ, հարաւէն Ասորիստան և Միջագետք, արևելքէն Մարաստան, Ասորպատական և Կասպից ծով. և արևմուտքէն Կապադովկիա եւ Պոնտական լեռները:

Կլիմա.—Հայաստան լեռնոտ և ծրառատ երկիր մը ըլլալով, այլազան կլիմա մ'ունի: Փաշտերուն մէջ, —

ծովեզերքները տաք ու մեղմ են. իսկ Բարձրերը ցուրտ, չոր և խիստ: Հայաստանի մէջ տեղեր կան ուր մշտնջենական քարուն և ամառ կը տիրէ, ինչպէս Հայկական Միջագետք: Իսկ տեղերայ կան ուր խիստ ու երկարատև սառնամանիք կը տիրեն, ինչպէս լեռներուն գագաթները և կողերը: Զմեռը Հայաստանի մէջ տեղեր կան ուր կը տեւէ 6-8 ամիս մինչև մէկ մարտ աչափ ձիւն կուգայ, մանաւանդ Բարձր Հայքի մէջ (Կարին) ուրիշ տեղեր 5-4-3 ամիս, կամաւելի քիչ:

Օդը՝ ամէն տեղ առողջ է, որովհետև չոր է: Մեր երկիրը մեծ ծովերէն հեռու ըլլալուն և իր չորս կողմէ բարձր լեռներով շրջապատուած ըլլալուն համար, ծովէն փչող խոնաւ եղմեր չունին և անձրևներ քիչ կը տեղան: Անձրևի տարեկան միջին խտութիւնը կէս մէքր խորանարդ հաջիւ կը բարձրանայ:

Հայաստանի կլիման ցամաքային է, այսինքն չոր և խիստ, ձմեռը շատ ցուրտ, ամառը շատ տաք, Բայց տանելի կլիմա մըն է:

Հայաստանը իր կլիմային, իր տեսարաններուն ցեղեցկութեան պատճառաւ նմանցուցած են Գուլիգերիայի:

Հայաստանի բոյսերը.—Հայաստան ամէն տեսակ կլիմայի յատուկ բոյսեր ունի: Ծախ կլիմայի, Բարեխառն և ցուրտ կլիմաներու յատուկ բոյսեր ու տունկեր

կը գտնուին մեր երկրին մէջ և կրնան ածիլ: Հողը շատ
բարեբեր է և շատ յարմար երկրագործութեան և անասնոս
պահուրեան:

Հայաստանի լեռներէն շատերը զրկուած են անտառ
ներէն և ծածկուած են ճարուստ արօտատեղիներով:
Հիւսիսային լեռները ընդհանրապէս անտառաւոր են, եւն
կը բուսանին հըւին, մայրի, կաղնի, ընկուզի, կաճարի ևն ծա
ռեր և Տօրոնի տուփեր:

Տրաշտերուն և Բարձրաւանդակներուն վրայ կ'անին
ցորեն, գարի, վարսակ, կաճար, քամպակ, կանեփ, վուշ,
ժիւսխոտ, քիւտոր, ափիոն, եգիպտացորեն ևն: Ունի
ամէն տեսակ պտղատու ծառեր և ծաղիկներ: Նշանաւոր
են ծիրանին, կեռասներին, Տանձներին, խնձորներին, որթա
տուներ, սալորներին, թուզը, ձիթենին, գեղձը, թուրը,
նուշը, նուռը, սերկեւիլը, Բալը ևն: Ունի եղևներէն
կ'անին լուսիա, սիսեռ, ուլուռ, ոսպ, Բակլայ: Բան
ջարեղէններէն՝ կաղամբ, գետնախնձոր, սոխ, սխտոր, ճա
կնդեղ, ձմերուկ, սեր ևն: Ծաղիկներէն՝ վարդ, շուշան,
կակաշ, մեխակ, յաւափ, աղբրանցարիւն, անթառամ ծա
ղիկ, Բժշկական բոյսեր ևն:

Հայաստանի կենդանիները. Հայաստանը ճարուստ է ինչ
է նաև կենդանիներով: Մեր երկրի լեռներուն և անտառ

ներուն մէջ կ'ապրին արջ, գայլ, աղուէս, բորենի, վա
րաջ, այծեամ, եղնիկ, եղջերու, կուզ, կզափն, նապաս
տակ, ձագար, սամուր, վայրի խոզ ևայլն:

Թռչուններով ալ շատ ճարուստ է մեր երկիրը, ուր
կ'ապրին արօսը, կարապը, ձայլ, վայրի Բագը, Գազը
փասիանը, սիրամարգը, կուռնիք, արագիլը, կափուռը,
աղաւնիք, ծիծեռնակը, սոխակն ու Գեղձանիկը ևն: Բայ
լնտանի թռչուններէն կան, Լաւ, Ընդհանուր, Բալաւազ,
Բար, սագ, ևն:

Միջատներէն յայտնի են մեղուն, շերամի որդը, և որջան
կարմիրը, որմէ կարմիր գոյն կը պատրաստեն:

Ղնտանի կենդանիներէն կան եղ, գոմէշ, կով, այծ,
ոչխար, ջորի, ուղտ, ձի և կատուն: Նշանաւոր է եղան
Հայաստանի նժոյգը և վանի կատուն, իր երկար և փա
փուկ մազերովը:

Հայաստանի լեռն ու գետերը ճարուստ էին ձուկերով:
Նշանաւոր են Տառերը, կարմրախայտը, կողակը, վաճառ
ձուկը ևայլն:

Հանքերը. Հայաստան ունի խիստ օգտակար
և Թանկագին հանքեր, նշանաւոր են կողքի, կաղաւթանի,
Նախիջևանի և Մուշի աղու ծակի հանքերը: Միւսիքի և
Ըօռի պղնձահանքերը, Մուշի, վանի և Երզրու մի

Նախաճանճերը, որոնք չեն շահագործուած, Օլթիի առ
խաճանճերը ևն: Սուստու թեամբ կը գտնուի ծծումբ
մարած հրաբուխներու մօտ, պղինձ, երկաթ, կապար,
արծաթ, ոսկի, քրոմ պաղլեղ և այլն:

Քարաճանճերու տեսակէտով ալ շատ հարուստ է մեր
երկիրը. կան կայծքարի, մարմարիոնի, ծիրանաքարի, կրա-
նիթի, սոււմալի, թերթաքարի ուրուաքարի, չեչաքարի,
վիմագրաքարի, հայկաւի, հայկարի, բիւրեղաքարի և
շինու թեան քարերու հանճեր:

Նշանաւոր են նաև մեր երկրի հանճային քուրերն ու
ջերմուկները, որոնց մէջ յայտնի են Կարնոյ, Բաղէշի
ջերմուկները, որոնք անխնամ ձգուած են և չեն օգտա-
գործուիր:

Հայաստանի լեռները. - Հայաստանը լեռնոտ
երկիր մըն է, և կը ձևացնէ ընդարձակ Բարձրաւանգա-
մը: Ունի Բազմաթիւ լեռնաշղթաներ և Բարձր գագաթ-
ներ: Ունի նաև Բազմաթիւ ձորեր և հովիտներ, այդպա-
հաւառ աղիարհաքարեան անուններու մէջ յաճախ ձոր
հովիտ, փոս, փոր անուններու կը հանգիստիմ:

Մեր երկրի քլիսաւոր մեծ լեռնաշղթաներն են, հիւսի-
սային արեւմտեան կողմէ՝ Պոնտական Պարը, հիւսիսա-
յին-արեւելեան կողմէ՝ Փոքր Կովկասը, հարաւային

կողմէ՝ Հայկական Տաւրոսը և Կորդուաց լեռները,
արեւմտեան կողմէ՝ Փոքր Հայքի լեռները, ԱնտիՏաւրո-
սը և Տաւրոսը: Իսկ կենրոնը կը տարածուի Հայկա-
կան Պարը:

Հայկական Պարի ամենէն Բարձր կատարն է Մասիսը,
որ օտարները կը կոչեն Սիրարատ: Արարատը երկու գագաթ
ունի, Մեծ Մասիս, որ 5160 մէթր Բարձրութիւն ունի
և եւրոպայի ամենաբարձր լեռնէն Մօն Պլանէն աւելի
բարձր է, և Փոքր Մասիս, որ 3850 մէթր Բարձրութիւն
ունի: Այս Բարձր գագաթները մարած հրաբուխներն:
Վերջին անգամ Խորիոխեցաւ 1840 ին և կործանաւ
Ահկոռի գիւղը իր 1500 բնակիչներով: Սիրարատ սրբ.
Բազան լեռ մըն է թէ մեզի և թէ ուրիշ ազգերու համար.
Շոյի տապանը հոն հանգչած է: Շոյ Նահապետ հոն
Բնակած է և Բոլոր մարդիկ անկէ ցրուած են: Մեր
նախնիք "Սիզատ Մասիս" կը կոչէին այս լեռը, որուն
մեծ գագաթը մը տնջեմապէս ձիւնով ծածկուած է:
Բազմաթիւ ճանապարհորդ գիտուններ ջանացած են
անոր գագաթը բարձրանալ և ոմանք յաջողած են:
Հոն Բարձրացող առաջին հայր եղած է Խաչատուր
Արշովեան:

Հայկական Պարի ճիւղերը: - Սիրարատի քովէն

կ'սկսին Բարձր և Ընդարձակ լեռներ, որոնք կը ձևա-
ցնեն Հայկական Պարը, որուն գլխաւոր մեծ շղթաներն են. -
1. - Այրարատեան շղթայ, 2. - Օաղկէոյ լեռներ, 3. - Բիւ-
րակնեան լեռներ, 4. - Վանայ լեռներ, 5. - Բարձր-Հայ-
քի լեռներ:

Այրարատեան շղթայի առէնէն Բարձր կատարներն են
Բարթոյ և Սուկաւէտ լեռներ: Օաղկէոյ լեռներուն
նշանաւոր գագաթներն են Թոնտրակ, որ տակաւին կեն-
դանի հրաբուխ մըն է և Սպատ, որուն գագաթին վը-
րայ Մեծ Տերսէս աղօթոց և Լայ Բանակը յաղթեց Չի-
րաւ գաղտին մէջ: Բիւրակնեան լեռներուն ունին Բազ-
մաթիւ աղբիւրներ և լիճեր, որոնցմէ մէկն է Բիւրակ
երասի գետը և Եփրատի մէջ էնէն: Վանայ լեռներուն
առէնէն նշանաւոր գագաթներն են Արիան, որ Վանայ
ծովուն հիւսիսակողմէ կանգնած է, և Վարազայ լեռ,
որ Վան փաղաքին մօտ կը գտնուի և որուն վրայ շին-
ուած է Հռչակաւոր Վարազայ Ս. Եւաղի Վանք:

Բարձր-Հայքի լեռներուն մէջ նշանաւոր գագաթ
մըն է Գոնանամ կամ Սեպուէ լեռ, ուր եղնած է
Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ:

Բարձր-Հայքի լեռներուն հիւսիսային կողմէ քոփր-
կովկասի և Հայկական Պարի միջև կը տարածուին

Հռչակաւոր Տայոց լեռներ, Լայ փաղերու ապաստա-
նարանը:

Փոփր-կովկասի ճիւղերը. - Փոփր կովկասը անհ-

կովկասի զուգակեանքան ընդարձակ և մեծ լեռնաշղ-
թայ մըն է, որ մեծ մասամբ կը տարածուի կուր ե-
երասի գետերուն միջև: Ունի էտեկեայ լեռնագօտի-
ները. - 1. Արաւայոց կամ Գուգարաց լեռներ, 2. Վանան
դի կամ Կարսի լեռներ, 3. Աիւնեաց կամ Զանգեզուրի
լեռներ, 4. Արցախի կամ Դարախաղի լեռներ, և 5. Արա-
գած: Այս քոփր լեռներուն վրայ կան Բարձր ու մա-
րամ հրաբուխի գագաթներ:

Արագած կամ Ալագեւաղ Արարատէն յիւր չայա-
տանի Բարձր լեռն է. ունի 4095 մ. բարձրու-թիւն
իր գագաթը ծածկուած է մշտնջենական ձիւնով: Ունի
չորս գլխաւոր կոնաճե գագաթներ: Իր ստորոտը տարա-
ծուող Ըողը շատ Բարեքեր է ընդունիւ իր առատ աղբիւր-
ներուն: Իր գագաթներուն եւ կողերուն վրայ ունի տասնէ
աւելի լիճեր: Արագածի առատ ջուրերէն կազմուած են
իր ջանաջան կողերուն վրայ Բաղմաթիւ ջրվէժներ:

Արագածի խիստ սքանչելի տեսարան մէկը ստանայ
Ասյիսէն մինչև Սեպտեմբերի վերջը իր ճուրերովը: Գոյնզգոյն
փաղցրաբոյր Ճաշիկներովը, որոնց նեխտարովը պատրաստ-
ած մեղրը շատ ընտիր է: Սեպտի Կէս մարտը Երաբուխ

ժողով Երազարդ:

Հայկական Տաւրոսի քիւղերը - Հայաստանի Եւրա-
ւասիան կողմից տարածուած մեծ լեռնաշղթային գլխաւոր
լեռնաքարտէսներն ու հարձր քաղաքներն են. 1. Սասնոյ լեռ-
ներ, 2. Ներքուր և Գրգուռ լեռները, 3. խոյրի լեռները,
4. Քրտուծեաց լեռները, որոնց ճշմարտ քաղաքներն
են Պաճարեւարս խաւ Կապուտկոյ և Սիրտա լեռները:

Հայաստանի դաշտերը - Հայաստանի այս բար-
ձր լեռնաշղթաներուն միջև Կան ճշմարտ լեռնաքարտէս
որոնք բարձր և արգասաւոր հովիտներ են: Նշանաւոր
են. 1. Արարատեան դաշտը, 2. Շիրակի դաշտը, 3.
Բագրևաւորի կամ Սյառիքերտի դաշտը, 4. Մշոյ դաշտը,
5. Խալիքի դաշտը, 6. Փարնոյ և Արփայի դաշտերը, և
7. Տիգրանաքերտի դաշտը:

Հայաստանի լիճերը - Հայաստանի լեռնային իջ-
նութեան յաւերժական գեղեցիկ թիւները կը կազմեն իր
հազմաթիւ մեծ ու փոքր լիճերը:

Փոքր լիճերուն մէջ ամենէն գեղեցիկներն են. 1. Հայա-
տուայ լիճը, որ կը գտնուի Սուխաւէտ լեռներուն մէջ
և այժմ կը Գոյուի Պալոգ-կէօզ: Զուրը անոյշ է և առատ
ձուկ ունի. 2. Սաղիկ լիճ, որ իր տեսքով իսկապէս մաքուր է.
Հարուստ է ձուկերով և Զուրը անոյշ է. կը գտնուի Վանայ
լիճիմ Եւսիսահոյ մէջ: 3. Ներքուր լիճ, որ շատ խորունկ է.

Զուրը անոյշ է և Զինո. կը գտնուի Վանայ լիճիմ արև-
մտեան կողմէ. 4. Արփայի լիճը, որ կը գտնուի Վանայ լիճիմ
արևելքէ. Զուրը շատ արիւ է. 5. Օնվակ-Եւսիսոյ կամ
Չրաւոր լիճ, կը գտնուի Կարսի մօտերը քանիէ քիչ է տու-
նէպի Եւսիս-արևելքէ. կը գտնուի Փարսիանայ լիճի, որ
ձմեռ ամսին կը սառնի. 6. Տորթու մի լիճը, որ կը տալիս
տեսարան մը ունի. 7. Օսկի, որ կը գտնուի Խալիքի մօտերը.

Մեծ լիճերն են. 1. Յեզանայ և Սեւանայ լիճը, որ շրջա-
պատուած է Գեղարքունեաց և Արեւիկի լեռներով: Զու-
րը անոյշ է և ձիառատ, յայտնի են Կարճախայտ իշխան
և Վահանաշուի կոշուած տեսակները: Լիճի մէջ կայ Սե-
ւան կղզին, որուն վրայ կայ Ս. Խանուածաթիմ վանքը -
և եկեղեցին: Այս լիճին կը բերի ճրագրաւ գետը, որ ինքի
Երևանի դաշտը: 2. Արփայ կամ Կապուտան լիճը, որ
Հայաստանի ամենամեծ լիճն է, եւայի 4. Տիգրիս խորու-
թիւն ունի: Զուրը շատ արիւ է, ունի ջատ մէջ կղզիներ: ու-
րոնք անթմախ են: Զուրը չունի. 3. Վանայ կամ Բոզուե-
եաց Օնվի, որ շրջապատուած է Բաղմաթի լեռներով:
Զուրը արիւ է ունի Տառեի անուն ձուկը. որ շատ
առատ է և Եւանդ: Լիճի մէջ է որս կղզիներ կան. -
լիճ, կոշուց, Անտէր, և Արփաւար, ուր կան ու-
ցուած է Արփաւարի վանքը, Ս. Խալի եկեղեցիք: Զարի
Արփու միջի Բագրաւորին կողմէ: Զուր Կապուտանայի

Կաթողիկոսական աթոռ մի, որ տեղեցւիքն 1895:

Վանայ լճին մէջ էր թափին Բերկրի. Թուրք և խոջայ գետակները:

Հայաստանի Գետերը. - Հայաստանը հարուստ է հազմաթիւ գետերով և գետակներով. որոնք ընդհանրապէս երեք ուղղութեամբ կը հոսին: Երեւան, հարաւ և արեւելք: Հայկական հարձրաւ անգակի լեռներն ու ձորերը ձմեռ ատեն խիտ ձիւնով կը ծածկուին և առատ անուոնք կուտան շատ գետերու:

Հայաստան լեռնային երկիր լլայլով իր գետերն ալ կը հոսին քարքարուտ տեղերէ և խոր ձորերէ, ուստի անոնք ընդհանրապէս արագահոս են և աղմկայոյշ: Ըստ տեղ ջրէկներ կը կազմեն, գահաժիւճելով զգալի հարձրութիւններէ, ուստի անոնք մեծ մասով ծաւարկելի չեն, հայց երկրի ոռոգման համար շատ օգտակար: Ահագին տարածութիւններ կ'որոգուին Հայաստանի գետերովն ու գետակներովը, առանց որոնց շատ դաշտեր անապատներ պիտի ներկայացնէին:

Արևաւոր գետերն են. - Երասխ կամ Արաքս որ զուտ Հայկական գետն է և մեր կողմէ կոչուած է "Սյուր Արաքս": Կը հոսի Բիւրակնեան լեռներու Արմանց գագաթէն, կ'անցնի Բասէնի, Այրարատեան դաշտերէն, կը միանայ Կուր գետին լեռն և կը թափի

Կասպից Ծով. Ունի 1100 ֆիւռէթըր երկարութիւն: Երասխը կ'ընդունի Բազմաթիւ գետակներ, որոնց - Արաւորներն են, Մուրց, Կարապ գետ, Ախուրթան որուն վրայ շինուած են Անի (այժմ աւերակ) և Հին Զաքա (Սղէխանդրապոլ) քաղաքները: Բասաղ գետ, որուն մօտիկ շինուած է Եջմիածնի վանքը: Տրաքթան որուն վրայ շինուած է Նրեան, Հայաստանի հանրապետութեան մայրաքաղաքը, Կարմիր գետ, որուն մէջ երեզն է Յոջու գետակը, Աղատ և այլն:

2. - Կուր գետ, որ Հայաստանի հիւսիսային սահմանը կը դնէ: Ունի 1200 ֆիւռէթըր երկարութիւն: Կը թոյնի Պրտաւանի ստեղծէն, և կը թափի Կասպից Ծով: Ունի բաւական կարեւոր երեզներ, ինչպէս Սրաւ գետ, Զորագետ, Թարթառ, Խալէն գետակները:

3. - Տորոս գետ, որ կը թիկ Ապիրի լեռներէն եւ կ'անցնի Խոֆէթ, Ապեր, Արդուին քաղաքներէն եւ Պարոտի լեռներէն Սե Ծով կը թափի: Իր մէջ կ'ընդունի Այրի գետը որուն մէջ կը թափի Քորթուս գետակը:

4. - Շիրառ գետ, որ քոխ Ասիոյ ամենէն մեծ գետն է: Ունի երկու երեզներ, Արեւստան Շիրառ կամ Ան Զուր, և Արեւելեան Շիրառ կամ Արաւան: Արեւստանը կը թիկ հարձր Հայկի լեռներէն, և կ'անցնի Երզրու մօտէն, կը թրէ երջնիւ, Անի. (Բէնի)

Անկախ խմբեր եւ խմբերի մօտ կը միանայ
 Արաժանիի հետ: Իսկ Արեւելեան Եփրատը կամ
 Արաժանին կը բխի Ծաղկեղ լեռներէն և կ'ուղի
 Աշաղկերտի, Մանազկերտի, Սուշի, Բալուէի և
 Խարբերդի դաշտերը: Արաժանիի ակունքներէն
 մօտ կը կատարուէին հին հայերու Մաւաւարքեան
 տօները: Սուշի մօտ այս գետին միայ շինուած էր
 Աշտիշատ քաղաքը, ուր Բաղաւաճ է Ս. Սահակ
 Հայրապետը: Այս գետին մէջ Ա. Գրիգոր Լուսաւոր-
 չի ձեռնով մկրտուեցան Տրդատ Բագաւորը,
 հայ իշխանները և զօրէր: Եփրատ գետը կ'իջնէ
 հարաւ ու կը միանայ Տիգրիս գետին, կը կազ-
 մեն Հաթ-իւլ-Արապը, որ կը Բաքի Պարսից Ծոց:
 Եփրատ ունի 2800 քիլոմէթր երկայնութիւն:

5.- Տիգրիս գետ, որ եփրատի մօտ կը Բաղ-
 կանայ երկու ճիւղերէ. Արեւելեան Տիգրիս և
Արեւմտեան Տիգրիս, որոնք կործուաց լեռներու
 մէջ Իրաքու միանալով կը կազմեն Տիգրիսը, որ
 Հայաստանէն դուրս կը միանայ եփրատի հետ
 եւ կը Բաքի Պարսից Ծոց: Ունի 1200 քիլոմէթր
 երկայնութիւն:

Հայաստան Պատմութեան քննարկքիւ. - Բրիտ-
 տոսէ շատ դարեր առաջ, Հայաստանի մէջ հայ-

րէր ուրիշ ժողովուրդ մը, որ Պատմութեան մէջ
 ծանօթ է Սալդերանուհով: Մեր երկիրը կը կոչուէր
 այն ատեն Ուրարտու: Ուրարտու ցիւները զօրա-
 ւոր պետութիւն մը կազմէին: Բրիտոսէ եօթը
 դար առաջ: Ուրարտու ցիւներու իշխանութիւնը
 կործանեցաւ և նոր ժողովուրդներ եկան Հաստատու-
 եցան այդ երկրին մէջ: Այդ նոր ժողովուրդները կը
 կոչուէին Արմէններ կամ Հայեր, մեր նախնիները,
 եւ երկիրն ալ անոնց անուանով կոչուեցաւ Արմէնիա
 կամ Հայաստան: Հայերը հետզհետէ զօրանալով,
 ամբողջ երկիրը իրենց տիրապետութեան տակադին,
 և զօրաւոր Պետութիւն մը Հաստատեցին:

Հայաստան իր գիւղիկն պատճառաւ, միշտ ժո-
 րախայ եղած է արշաւանքներու: Գտնուելով երկու
 հզօր Պետութիւններու միջև, միշտ ստիպուած էր
 իր սահմանները պաշտպանել անոնց յարձակու-
 անքէն դէմ: Այս յաճախակի արշաւանքներէն
 ու պատերազմներ տիրապացւցին մեր իշխանութիւն-
 քը և Հայաստան կորսնցուց իր անհատութիւնը
 և հետզհետէ ինչպէս Անշուկեան Բաւրքերու,
 Բաթարներու, Պարսիկներու, Բիւրքերու և
 Ռուսներու գերիշխանութեան չուսի: Այս առ-
 կախան միճակը տեւեց մինչև 1918 երբ անկախ

Հանրապետութիւն մը հիմնուեցաւ Հայաստանի
մէջ Տասին Ռուսական գերիշխանութեան ներքեւ
գանձուող հողամասին մէջ:

Այսպէս դարերու ընթացքին, Հայաստանի
մէջ հետզհետէ բնակութիւն հաստատեցին ուրիշ
ժողովուրդներ ալ, որոնց գլխաւորներն են թարաթ
ները և Ռուսները Արեւելեան Հայաստանի մէջ. թիւը
քերն ու քիւրտները Արեւմեան Հայաստանի մէջ:

Հայոց թիւը, զհարու մները. — Հայերը
կը պատկանին սպիտակ կամ կովկասեան ցեղի Հնդ-
եւրոպական ընտանիքին: Կրօնով քրիստոնեայ
են, մեծացոյն մասը Հուսաւորչական և փոքր
մաս մըն ալ կաթողիկէ և բողոքական:

Սեփոյն աշխարհին մէջ, մօտ երեք միլիոնի
կը հասնի Հայոց թիւը, որուն մէջ միլիոնը կը թեա-
կի թորերդային Հայաստանի մէջ, մէկ միլիոնը՝ դը-
րացի երկիրներուն մէջ և մօտ մէկ միլիոն ալ՝ ցըր-
ուած աշխարհի ամէն կողմերը, ուր գաղութներ
կազմած է:

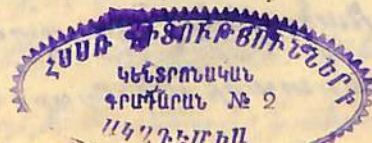
Գլխաւոր լայն գաղութներն են, Սուրիական
գաղութը. Սեբեկական, Գաղութը. Գրանսական. Պուլ-
կարական, Ռումանական. Եգիպտական. Գուանական, Ահա-
լեանի. Հնդկական. Պարսկական և Ռուսական գաղութներն են:

Հայերը ընդունակ, աշխատասէր, շինարար, ճարպիկ և խա-
ղաքանէր ժողովուրդ մըն են: Հաճառակ այն դաժան պայմաններուն
որոնց ենթակայ եղած են դարերու ընթացքին, կայրը կապուած
մահացն են իրենց կայրենիքին, ու մշտաւ վերաջիններ են թշ-
նամբներու ձեռքով աւերուեցանք եղած իրենց երկիրը:

Հայ ժողովուրդը կրթութեան ու յառաջդիմութեան ջանա-
կիր մը եղած է եւ եւրոպայի քաղաքակրթութեան տարածիչը
Ասիոյ մէջ. ինչպէս օտարներն թափ կը վկայեն:

Հայերու մեծ մասը Գիւղարման լլայով. կ'ընթացի գլխաւոր
որաբար երկրագործութեամբ և այգեգործութեամբ, իսկ շե-
նային մասերու մէջ բնակիչները անասնապահութեամբ
և երկրագործութեամբ: Քաղաքներու մէջ բնակիչները
ալ կը զբաղին ընդհանրապէս առևտուրով և արհեստե-
րով: Ազատ ասպարէզներու հետեւը Հայոց թիւը շատ քիչ է:

Հայաստանի բաժանումը: — Հայաստանը ներկայիս բաժ-
նուած է երեք մասերու, մեծացոյն մասը կը գտնուի թիւր-
քիոյ գերիշխանութեան տակ, փոքր մաս մը՝ Պարսկաստանի
իսկ Արեւելեան մասին մէջ. Ռուսիոյ թեաքիութեան տակ,
կազմուած է կիսանկախ Հանրապետութիւն մը՝
Հայաստանի թորերդային Հանրապետութիւն
անունով:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

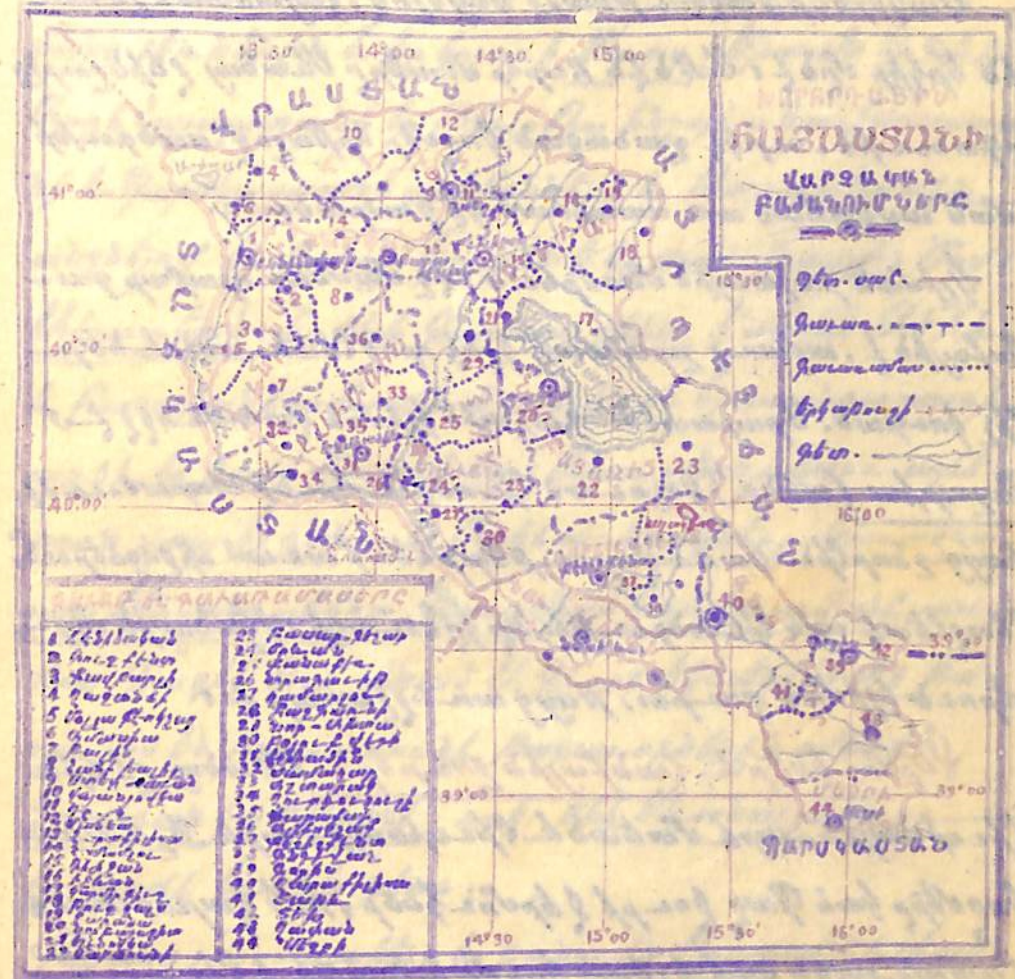
կամ

ԱՐԴԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Սրբեղեան հայաստան և հայաստանի հանրապետութիւն: — Պատմական հայաստանի կամ հայկական Բարձրաւանդակի արեւելեան մասը, հայկական Պարէն և Սասիսէն դէպի հիւսիս-արեւել, մինչև 1918 թուական. իրական կը պատկանէր՝ կաշմէլով Անդրիկովկասի մէջ մասը:

Սրբեղեան հայաստանի մասեր կը կաշմէին Սրբեանի եւ Կարսի նահանգները, թիֆլիսի նահանգին հարաւային հայաբնակ լեռնային գաւառները (Հոռի և Սիսալիւլաք) ինչպէս նաև Գանձակի նահանգին լեռնային հայաբնակ գաւառները (Չանգեշուր, լեռնային Ղարաբաղ և Ղազար): Սրբեղեան հայաստանի տարածութիւնն էր մօտաւորապէս 70 հազար քառակուսի ֆիւլմէթր:

1918 Մայիս 28ին Սրբեղեան հայաստանի մէջ հիմնուեցաւ ազատ և անկախ հայաստանի հանրապետութիւնը Սրբեան մայրաքաղաքով: Սկիզբը շատ փոքր էր, սակայն ճեղք ճեղք ընդարձակուելով՝ իր մէջ առաւ Սրբեղեան հայաստանի մեծագոյն մասը: 1920ին Բէմալիան թուրք բանակները հայաստանի վրայ յարձակելով՝ զրաւեցին հայաստանի մէջ մասը: Մնացեալ մասը իրական

ապահան թնդուեցին տակ ընդունեց խորհրդային վարչաձեւը և կը կառավարուէ խորհուրդներով:

Բնական նկարագիր: — հայաստանի հանրապետութիւնը կը տարածուի Անտառեան գետին մինչև Ղարաբաղի լեռները և վրաւայոց և Գուգարաց լեռներէն մինչև Սրասի գետը: Իր սահմաններն են, հիւսիսէն միջուտաւան, արեւելէն Ստրալիսան, արեւմուտէն Բրիտան հայաստան, (որ թուրքիոյ իշխանութեան ենթակայ է)

իսկ հարաւ էն՝ Հարութ - Մարտիկեան և Պարսկաստան :

Մակերեսի կազմութեանը նայելով, հայաստան լեռնա-
քին երկիր մըն է : Մեծ էն հարձր մասերը Սևանայ լճին շուրջ
կը գտնուին . ուրիշ զանազան կողմեր երբաւոր, սածուխի
շման աստիճան առ աստիճան կը ցածրանան :

Կլիման քաղաքային մասերուն մէջ մասնաւորաբար ցա-
ւաքային է . ամառը շատ տաք կընէ որովհետեւ անձրևներ
էին կուգան : Արարատեան դաշտին կլիման վատաւոր է :
Մայրիք (տեղը) կողուած հիւանդութիւնը տարածուած է
հայց շնորհիւ կառավարութեան և եւրոպական միջոցներով,
հեղուկաւ այս հիւանդութիւնը կը հաւաքի : Լեռնային մա-
սերուն կլիման ցուրտ, հայց առողջարար է :

Երմուկներ և Հանգային ջուրեր : - Սեւանայ լճին
հիւսիսային-արևմտեան և հիւսիսային արևելեան
կողմերը կան Պաղ ջուրի և Երմուկներ, իսկ հայաստանի
հարաւային արևելեան կողմը և Տարեի հիւսիսը
կան Տափ ջուրի և Երմուկներ : Արդենի հանգային ջուրերը
կ'արտածուի գրացի երկրներէ :

Լիճեր : - Արդի հայաստանի մէջ, հայց Սևանայ
լճին, որու մասին խոսեցանք, կան մէկ քանի փոքր լճերեւ,
որոնք են, Սնորա - լիճ, Սևանի հարաւ - արևելեան կողմը,
Սեւանի Շոփաի, կամ Այլըր լիճ . վաղարշարատէն Գլխո-
ւէր արևմուտք, Դաւան լիճ ուրիշ կը թիի Արարատեան գծու :

Փետեր : - Հայաստանի ամեն մեծ գետն է Արաքս
կամ Արաքս, որուն ամեն կարեւոր լիճը կը թիի Ար-
մանց լեռներէն և կը կոչուի Սուրց : Արաքս կը քնէ
Արդի հայաստանի և Թիւրքիոյ ինչպէս ճակահայաստա-
նի և Պարսկաստանի անմասնները և Ատրպէյճանէն
անցնելով կը փայտայ Կուրին և կը թափի Կասպից ծով :
Արուրեայ . կը թիի Դաւանայ լճին, կ'անցնի Սեիի
և հաջորդած ամրոցին մէջ տեղին ու Երուսղեմաշատի
պահէ կը թափի Արաքսի մէջ : Արուրեան լիճիւն անե-
րուն վրայ կը գտնուին Արի և Երաքսները, Արաքս
զար Արաքսներու, Հոռոմանի կամ Սուրբ լիճ, որուն
մասը Դաքի Ա. ի շինած Ա. Դիոր եկեղեցին մէջ թա-
ղուած են հազարաւոր թաղաւորներէն ու մեծք :

Զրազան կամ Զանգի . որ կը թիի Սևանայ լճին ու
կը թափի Արաքսի գետը :

Կասաղ, որուն ակերը կը գտնուին Արաքսի և փառ-
ժակի լեռներուն մէջ . կ'անցնի Արաքսի եղիտէն ու կը
թափի Սեւանի գետին մէջ : Սեւան գետն ալ կը թիի
Արաքսի հիւսիսէն Անայան Բանաւուն լճին :

Քաղնտուր և Որոմ կը թիին Զանգեզուրի լեռներէն
ու կը թափին Արաքսի :

Աղատ կամ Դաւան . կը թիի Գեղամայ լեռներէն, կ'անցնի
Դուրի և Արուստանի արևմտեան . անորէն ու

կը բաժնի Երասխին մէջ:

Սեղորի գետ. կը բեր Չանգեղուրի լեռներէն և կը բաժնի Երասխ:

Հանքեր. - Հայաստանի աւելի քան 1000 հազար տոննայի պղինձ, յայտնի են Աղւաղէրտի և Չաթարի պղնձա-
հանքերը: Կան նաև երկաթի, ծծումբի, կապարի, գինի,
արծաթի, շերտաքարի, միմաքրաքարի, հողաքարի հանքեր:

Բերքեր. - Հայաստանի բուսական արտադրութիւն-
ներէն առաջին տեղը կը զբաղէ իսկանդի, որ կը մշակուի
Արարատեան դաշտին մէջ:

Հայերու հիշաւոր զբաղումն է երկրագործութիւնը,
և ետեւաբար ցորենին մշակութիւնը՝ դաշտերու և հո-
վիաներու մէջ: Կը ջրաղին նաև այգեգործութեամբ և պտ-
ղամշակութեամբ, որոնք նոյնիսկ կարելի է ասել բարձր
տեղերու հիշաւոր զբաղումն է անասնապահութիւնը:

Սկստ արտադրութիւնն են ծծմբի, բրինձ, որթա-
տունի, խաղող. մրսխոտ, ժիրան, և շատ մը պտուղներ:

Կենդանիներ: - Խիստ բազմաթիւ թռչուններ կային
Արարատի դաշտին մէջ, իսկ մեղու կը բուծանուին
Լեռի և Կարալագետի լեռներէն դաշտերուն մէջ:
Գաղանթի թիթեռներն են որոնք Կարիի կան Երասխի
ափերը: Զօհերէն անուամբ են Սեանայ լիճին
խոյանաձուկը, Գեղարիւնին ու Կարմրախոյտը,
և Երասխի Ծածառ ձուկը: Չանգեղուրի մէջ կան

նապաստակ, եղնիկ, այծեամ, աղու-էս, Գայլ, Եղ-
նիկաւոր, կապաւ, Կառնաւ, Լոր, Բազէ, արծիւ և այլ:

Պետական կազմը. - 1920 էն ի վեր Հայաստան մաս
կը կազմէ Սիւնասիան Սորհրային Հանրապետութեան,
որուն էտն կապաւամբ դաշնակցային կապերով: Հայաս-
տան ինքնավար Սորհրային Հանրապետութիւն մըն է,
որուն օրէնսդրութիւնը Գործարար իշխանութիւնը կը պատ-
կանի հիւշագրութեան և Գործաւորներու կողմէ ընտրու-
ած խորհուրդներու (Ժողով) Եւրոպական և անկէ ըն-
տրուած կերպ. Գործարար իշխանութեան:

Սորհրային Հայաստան ժողովային մաս կը կազմէ Ան-
դրկոպետեան դաշնակցութեան, որուն միւս անդամներն
են վրաստան և Սորայիւն:

Անդրկոպետեան դաշնակցութեան կերպով թիթիւ,
ուր կը աւար կերպով իշխանութիւնը զաւթ դաշնակ-
ցային Սորհուրդը:

Հայաստանի Պետական լեզուն Հայերէնն է: Հայաստա-
նի մէջ Բնակող միւս արդերը իրենց մարմին լեզուն ու
մեղու իրաւունքը կը վայելեն, և իրենց սեփական հարցնե-
րուն մէջ կը սովորին իրենց լեզուն, պետական լեզուն
(Հայերէն) էտն միասին:

Հայաստան ունի մօտաւորապէս 30.000 հաւա-
կուած հիւնիկներ տարածութիւն և մէկ միլիոն հարիւր
հազար Բնակիչ:

Հայաստանի մէջ նախակրթութիւնը ճիշդ
 և պարտաւորիչ միջոցն է տարեկան տղաներու հմբ.
 Հայաստանի մէջ ներկայիս կան 748 նախակր-
 թարան 821963 աշակերտով: 327 միջնակարգ
 վարժարան 100582 աշակերտով. 45 բարձրագոյն
 վարժարան 22240 ուսանողներով. 16 վարժա-
 պետանոց՝ 1890 ուսանողներով և միջ համալս-
 արան՝ 625 ուսանողներով:

Ժողովուրդի զբաղումները. - Հայաստան հողա-
 ցորմական երկիր մըն է: Ժողովուրդին մեծագոյն մաս
 աջ հիւշերը կը բնակի, և ընդհանրապէս կ'մբաշի
 հողագործութեամբ: Բազմաթիւ Ժողովուրդին
 մէջ մասն ալ նրկրագործութեամբ կը զբաղի:
 Ժողովուրդը ընդհանրապէս համեաւ աղքատաց
 մը ունի, որովհետեւ մշակելի շատ հողեր չ'կան:
 Ռազմի այգիներու մշակութիւնը շարքացած է
 Սիւրբաբանեան դաշտին, մասնաւորապէս Երեւ-
 նի գաւառին մէջ: Այդ պատճառաւ այս շրջանին
 մէջ շարքացած է հիմեցործութիւնը: Սիւրբաբա-
 նեան դաշտին մէջ կը մշակուի նաեւ քանդակ Ծրախոտ:

Սնունդապահութեամբ կը զբաղին գլխաւորաբար
 շեռնային գաւառները: Իւրաքանչեւ աշխատանքները
 կը կատարուին եղներու և ցովիչներու և շատ տեղեր
 ալ իմենաշարժ մեքենաներու (թրաքթօր) միջոցաւ:
 Կը պահեն ոչխար, եղ. կով. այծ և ուրիշ ընտանի կենդա-
 նիւնք: Կարգ մը շրջաններու մէջ շարքացած է շերամա-
 պահութիւնը, մեղուաբուծութիւնը և այլն:

Շարտարարութեամբ առաջ քաջած չէ: Կան քոծեակի,
 դիմի, Կիւտ-ամեղէնի քորմարան՝ ի. որոնց արտադրու-
 թեան մէջ մասը, նորմալութի: Կան նաեւ կաշիի, օ՛ւսի.
 և միախառն քորմարաններ:

Հօռիի և Զոնգեղուրի շրջաններու մէջ քանաւաճող
 զինքի համբերք մասամբ կը զանադործուին:

Սոս-Լաուրի շատ ինչ շարքացած է, որովհետեւ արտա-
 ծելի շատ աղքատի չի կայ:

Երկրի զինարարութեան շարք մեծ հոգ Իւրաքանչեւ: Քառա-
 վարութեան և ճարտասանման հայրենակցական միութիւն
 ներու-հանքերուն շնորհիւ՝ ջիւնաւած են շատ մը աւաններ:
 Ինչպէս՝ Մոր Արապիկի, Մոր Մալաթիա, Մոր Սարգիս, Մու-
 պարաշէն, և համբեր կը թափուին ուրիշներ ալ շինելու:

Հաղորդակցութեան միջոցներ. - Հայաստանի քետերը
 նաւարկելի չեն:

Սեանայ լինի վրայ կայ շոգեծաւային երթե-
կութիւն: Հայաստան ունի կանոնաւոր ծառայութե-
րի միջոցաւ երթեկութեան համար: Մշակաւոր է մանա-
ւանց Երևանէն - Լէւոնախան խնուշին:

Հայաստան ունի մէկ երկաթուղային, որ թիֆլիզ - Երե-
ւան - Զուլփա գիծն է: Սյս գիծը վրաստանի կողմէն Հա-
յաստանի սահմաններուն մէջ կը մտնէ Սատարխու կա-
յարանէն, կանցնի Լոռիէն: Երազի քաղաքէն թրքական
սահմանադրութեան վերջով և կը մտնէ Արարատեան քաղաք,
յետոյ Արաբի մօտէն կը շարունակէ մինչև Պարսիս խան
սահմանադրութեան Զուլփա, ուրից երթայ մինչև Ստաւրիզ:
Այսինքն Հայաստան Պարսիստանի և կոստանի միջև
հաղորդակցութեան ծառայութիւն է: Հայաստանի երկաթուղա-
յին երկարութիւնն է 2675 կիլոմէթր. որուն
վրայ աւելնալով Ղարաբ - Երիւան գիծը - 75 կիլոմէթր
- կը հասնի 450 կիլոմէթրի:

Սյս գիծերէն քուրս փոխրից գիծեր ալ շինուել վրայ են:
Երևանի մէջ շինուած է նաև հանրահաւի գիծեր
և էլէկտրական հանրահաւի շրջան կընէ արդէն
հաղաթին մէջ:

Վարչական Բաժանումներ: - Հայաստանը ներկայի

համեմաւան է 8 հաւառներու, որոնք իրենց կար-
գին բաժնուած են 26 շրջաններու: Աւելի հաւառ-
ներն են. 1. - Երևան, 2. Եջմաշին, 3. Լէւոնախան,
4. Լոռի - Բաքալի կամ Սեդ Ղարափիլիսէ, 5. Երիւան,
6. Սոք - Բաղաշիտ, 7. Բաղաշիտ, 8. Պանքեղոս:

Հայաստանի մայրաքաղաքն է Երևան, որ զին-
ուած է իրաւքաւ գետին վրայ և 130 հազար բնակիչ
ունի: Միւս հիւսուոր քաղաքներն են, Լէւոնախան,
Վարչաքաղաք, Սեդ-Ղարափիլիսէ, Երիւան, Սոք-Բաղա-
շիտ, Երիւան, Գորիս, Սեղի և այլն:

1. - Երևանի հաւառ. - Սյս հաւառը կը տա-
րածուի իրաւքաւ գետի հովտին մէջ մինչև հասնի քե-
տը: Աւելի 3140 քառակուսի կիլոմէթր տարածա-
ւորն է: Սահեղոյրի կազմութեան նայելով, Երևանի
հաւառը երկու մասի կը բաժնուի. հարաւ - Արեւել-
եան մասը քաղաքային է, իսկ հիւսիս - Արեւելեան մա-
սը լեռնային:

Հաւառին կից գտնւի է Երևան, որ նշանակա-
լիցութեան մայրաքաղաքն է: Երևան զինուած է
իրաւքաւ գետին հան ափին վրայ, Արարատեան քաղ-
աքին մայր: Ըստ հիմնադրութիւն: Օրինակ Սահեղոյրն է
248 մէթր բարձր է: Գեղեցիկ շիրիւների և սփանջերի

տեսարան: Նարաւէն կ'տեսնուին Սասնո լեւն
 ու Նախիւան Պարբ: Իսկ Եւսիւ-Արեւմտեան կողմ
 Արաքսան:

Ամառը շատ տաք ու ձմեռը շատ ցուրտ կ'ընէ.
 ամառ ամեն երբեքս փնչէ 4 Օստորեան տաք կ'ընէ,
 իսկ ձմեռն ալ Օ.էն վար 30 աստիճան ցուրտ:

Շրջապատուած է այգիներով և պաղարան ձա-
 ունքու պարտէզներով: Այդ պատճառաւ Երևան խի
 խոշուած է ձառն՝ Նոյնիներու խաղախ: Հրաջեան ցեղով
 եղբայրները հնչեանքաւոր և այգիներով ծածկուած են:

Երևանն ունի 130, հազար բնակիչ, ամառային մասը
 չկայ, իսկ ձառն թաղարաններ, և թուսներ, չայերու-
 ճի մասը կ'աճեն և վատցաւոր սեւեռնէ քաղքան է
 ընկածն ու պատերազմին ընթացքին: Բնակչութեան
 գլխաւոր զբաղումներն են՝ Երեւանի քաղաքում և քիւմի:

Նշանաւոր է Երևանի խաղողը, թելեղ և Շիրանը:
 Պատճառներն են պատրաստած ընտիր պաւստանները ձմեռը
 լեւել կ'ընթացանայ ձառն թիւ, երբ և իսկեղբայր պատրաս-
 տու թիւնը: Ամենայն հոգեպաշտ մէջ յայտնի է Երևանի
 Նարարատ, փնտաղի քորմարանը:

Երևան անհայտաշատ հազար մէջ ընկած, ձմեռ
 խոշոր առեւտրականներ չի կան:

Նշանաւոր է Նախատանի Նախաքորմախան
 Արուսեանը (Քոստանթնուպոլիս), որուն ձեռքէ կ'երթնա-
 ցած է երկրի մեծամեծ փն և արտաւտ մին խոշոր մէջ մաս:
 Բացի Նարարատ, քորմարանէն, կան ձառն խաղիի,
 տեառի և մէջ քանի ուրիշ քորմարաններ: Զուներն ու
 փողոցները եղբայրական լոյսով կ'ըլլան և սաւոր են:

Երևան երկաթուղով փացած է Հինքախանին և թիւի-
 լիսի լեւ:

Մինչև 1828 թուական, Երևանը կ'ընտանէր Պարս-
 կաստանի տիրապետութեան տակ: յետոյ անցաւ Ռուս-
 ներուն ձեռք և 1918 թն իսկերուն ձեռքն անցաւ և
 Խաղաւ Նախատանի Նախաքորմախան Նախաքորմա-
 լիսի, Նախաքորմախան, Նարարատ, քորմարանը, Պետա-
 կան թաղարանը, Երանդտանոցը, Մարի-Նուպար անիւ-
 բուսարանը, Խարու-Եր Նախաքորմախան Նախաքորմա-
 րանը, Բեշիկախան և Անաստաս-Բախան վարժարանները են:

Երևանի գաւառին միւս գլխաւոր վայրերն են. -
 Պաւլադուր գիւղախաղաղի, ուր զարգացած է այգեգործու-
 թիւնն ու քորմարան թիւնը:

Փանախեւ գիւղը, որ Երևանէ 7 փնովէր Զեւաւէ,
 Էոս մնած է իսկ նշանաւոր փայտի/Նախատուր Արեւելան:

Այս գիւղէ իբրեւ ամառանոց կը ծառայէ Երեւանի
Բնակչութեան:

Պաշ-Գառնի անունը, որ կ'երոտնէ Գառնիքաշար
գաւառակին, ունի հոն բերդ մը: Այս անունն հիւսի-
սային արեւելեան կողմէ կը ցածուի Գեղարդայ կամ
Այրի վանք, որ եօթն եկեղեցի ունի:

Պատարունի հիւսիս արեւելեան կողմէ այժմու
Արտաշատ գիւղին տեղը կը ցածուէր Կատմական
Արտաշատ մայրաքաղաքէ: Իսկ այժմու Գիւրիւն
գիւղին մօտեք կը ցածուէր Գուրն Աղբախալէ:
Արտաշատէն միջ Էտնու, Երասխի ձախ ափին վրայ -
կը ցածուէր Խոր-Արթաշ վանքը, որ յայտնի ուխ-
տատեղի մըն է Երմայ:

Ձ. - Էջմիածնի Գաւառ. - Այս Գաւառը
կը տարածուի Երասխի ձախ եզերքէն մինչև Արագած,
և Երեւանի Գաւառէն մինչև Արաւ, Եւան Դեղ, Ուր
3750 Լառ. Բիւրեղ-Սր տարածուի թիւն:

Գաւառին հիւսիսային մասը շենքային է, իսկ հա-
րաւային մասը Գաղտային: Էջմիածնի և Էջմիածն
վանի Գաւառներու սահմանին վրայ կը բացարձակայ
Արագած լեռը, որուն հարաւային լանջից կը Բաղն

Արարանի Բարձր տարածարժէ: Գաւառին կեդ-
րոնը՝ Արարանի և Երասխի միջև, կը տարածուի Ար-
տաքապատի ընդարձակ տափաստանը, որ չի ուռցել
և կը ծերկայացնէ տեսակ մը անապատ: Արտաքա-
պատի նորաբաց ջրանցքին շնորհիւ այս տափաստա-
նը մասամբ ուռցելի քարած է: Ընծային շրջանին
մէջ (Արարան) ժողովուրդը կը զբաղի Երկրագործու-
թեամբ և անասնապահութեամբ, իսկ Գաղտային մասին մէջ
այճերործութեամբ և երկրագործութեամբ:

Գաւառին կ'երոտնէ Վաղարշապատ, որ հայա-
տանի պատմական մայրաքաղաքներէն մէկն, ջրհուն
Վաղարշ թագաւորի կողմէ: Նշանաւոր քարձաւ այս
քաղաքը Ե. Գարուն, Գրեթու գիւղին մօտեմակ:

Վաղարշապատի մէջ կը ցածուէր Էջմիածնի վան-
քը որ Երմայան և Ա. Գրիգոր Հուսաւորիքի ձեռնով
և մինչև այսօր հայոց կրօնական կեդրոնն է: Այս
Արտուր: Հոս կը նստի Առեւտրի Հայոց Կաթողիկոսը:

Էջմիածնայ Գլխաւոր հաստատութիւններէն,
Գեորգեան Խեմարանը, որ այժմ Վաղարշապատի տեղ
իբրեւ վարժարան կը ծառայէ, Էջմիածն ջրհուն
էր Գեորգ Գ. Կաթողիկոսի մոտ 1874 թ.: Անտեմ

Դարանք. որ եօթը հազարէ աւելի հայերէն կ'են ձե-
ռացիրներ կը պարունակէ, խանդարանք, Դիտարա-
նի կ'իսաւարտ շէնքը սեպուս-ցուած խորհեանք զա-
խորհիտի օրով: Վեհարանք, որ կ'աթողիտի բնախ-
րեան յատկացուածէ և Զանգախատու-նք: Զքմարանայ
Վայր Տաճարին կից է իր Գանձարանք. Բաճկարժէ-
պատաներով և պատմական յիշատակներով հարուստ:
Վանքը ունի նաև Տպարան մը, որ այժմ Պետական հրա-
տարանշահանք կ'օգտագործէ:

Վանքին շրջակայէ կը գտնուի ներքին խան-
աճատանք: Զինն ծառ կը քանուի վանքին ծախքին ճիւղա-
նոցը. որ այժմ կը ծառայէ իրրէ ջորանոց հայ զինուոր-
անքու համար:

Զքմարանի շրջակայէ կը գտնուին Ա. Գայիանէ-ի,
Ըղդախարի, և Ա. Զախարիէ-ի վանքեր: Իսկ 3 փոք-
րիկ հեռաւորութեան վրայ կան Ե. Դարուն կառուցու-
ած Յեռապարի կամ Ըռապրնոց հայկապ եկեղեցիին
աւերակները:

Դաւառին շրջաւոր գիւղերն են. Օլախան, որ կը
կանուի վաղաքշապատի հիւսիսակողմը. Դաւառի
գետին ելքէն: Ըռուտ հայաբնակ մեծ գիւղ մըն է:
Հաս կը գտնուի Ա. Մարապի գիւղէն մօտ, որու վրայ

եկեղեցի մը կառուցուած է:
Վնչարաւայ, օտո ծորէն Դաւառի խելով շինու-
ած է, միախառն պորտապը: Շրջակայացուածէ այլեւի-
րով, և պարզելովով: Մեր առողջարար շուք և
ճախար օդ: Բնա Ծնածին միտա Ե. Վնչարաւայի
կաթողիկոսը միապատան կիցէ կ'որոշանայ և Դա-
ւապիւղն Ս. Գրիգորի անոյ:

Վարդապետապարի քաղաքին իջրորնը իջ միտուի
Վարդապետապարի միջոց. որ հին իջր- իջ ունի: Այդն
քաղաքին մէջ իջ միտուին իրիւց հին իջիւղիւղիւղ
ճախարաւայ որն ինախը և ինախին միջ զիւր:

Դաւառի մոյն քաղաքին մէջ, միտու իրիւ իջիւղին
միջոց, իջ միտուին Դաւառաւային աւառին մայրաքա-
ղաքի՝ միտու իրիւ աւ իրաւիւղի:

3.- Լեւոնաւանքի Դաւառ. - Այս Դաւառը իջ
քաղաքանէ ի միտախառն հիւսիսային պորտաքանէն
միջոց միտախառն իրաւիւղի, իսկ միտախառն իջ մի-
ջոց միտախառն միջոց, կը միտախառն միտախառն
Լեւոնաւանքի Դաւառը իջ միտախառն իջ միտախառն
Լեւոնաւանքի միտախառն իջ (Դաւառի արեւելեան ճաւոյ) մօտ 5000
պարի իրաւիւղի. կիսան իրաւիւղի և աւառ-
աւառ. զօհառ ստապիլ զօհառ իջ միտախառն իջ միտախառն
Դաւառի քաղաքին իրաւիւղի միտախառն իջ միտախառն

Շիրակը հինգն ինքի յայտնի է իր ին "Հայաստանի
շրջանաւորն":

Մարտան թիւնն է 3300 թաւ. զի ունի: Բնակիչները
նշխարին միտաւորաւոր իրարմորմաւ թաւ:

Գրաւորին իրոնն է Լեւոնական խաւնէն խաւնէն
պոլ լաւաւն, որ Շիրակի շաղչին մէջ Արարտար խաւ
աւինն վրայ շինուած է. իրարմորմաւ վրայ: Երեւանն է
իրոյ Հայաստանի աւաւթն լաւաւն է, ունի 60 հաւար
թիւակի: Ծառաւոր լաւաւն է: Եւ զաւարի յոր
է, աշնան միջն է յիմա, ու յիւնաւի: Եւ զի յոր
չառաւոր է և մաւթ:

Լեւոնականն է ճիւղնէն զէպի հիւսիսային արեւ
մուտն, Արարտար խաւնէն իրոնն է իրոնն է իր
խառնուած Արարտար խաւնէն, որ հայ խաւնէն արա
ւիտաւ թաւաւն որ նման է իրոնն է:

Լեւոնականն է 1926 թիւ իրարմորմաւն է հիւսիսային
խաւնէն խաւնէն իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
Բաւաւ օճաւնէն իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
չաւ աւելի միջն է իրոնն է:

Այս լաւաւնն մէջ խաւն է օճաւն, մարտն է
կաշի և հիւսիսայինն է օճաւն խաւնէն և իրարմորմաւն է
պաւի մէջ մանաւորն է:

Լեւոնականն է մանաւորն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է

մաւաւն է Արարտար խաւնէն իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
մաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
խաւն է մանաւորն է:

4. - Մարտն - լոռն է խաւնէն Արարտար խաւնէն իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է

Մարտն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
նն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
Շիրակի, հիւսիսն է լոռն է. հարաւն է Արարտար
(59 մաւն է իրարմորմաւն է) արեւելն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
Հարաւորն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
նն է և մանաւորն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
և մանաւորն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
մաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
չաւաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է

Իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
նն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
նն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
նն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
նն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
նն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
նն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
նն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
նն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
նն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է

Լոռն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է
նն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է իրարմորմաւն է

ևն զըզանքն մէջ ինչպիսիք ի Բաղնիս, իսպառն և
պարտաւորութիւնք:

Եւ ինչպիսիք փառաւորութիւնք ի Եւրոպայի քաղաք-
քաղաքս, որոնք փառաւորութիւնք և զարմարութիւնք ի
հոգեւոր: Բնականաբար և քաղաքացիականաբար
ի հոգեւոր և քաղաքացիական փառաւորութիւնք, որ
չիմանաւ ի Բիւրիս-Քիւրիս և քաղաքացիական փառաւորութիւնք:

Եւ ինչպիսիք փառաւորութիւնք ի Եւրոպայի քաղաք-
քաղաքս, որոնք փառաւորութիւնք և զարմարութիւնք ի
հոգեւոր և քաղաքացիական փառաւորութիւնք, որ
չիմանաւ ի Բիւրիս-Քիւրիս և քաղաքացիական փառաւորութիւնք:

Եւ ինչպիսիք փառաւորութիւնք ի Եւրոպայի քաղաք-
քաղաքս, որոնք փառաւորութիւնք և զարմարութիւնք ի
հոգեւոր և քաղաքացիական փառաւորութիւնք, որ
չիմանաւ ի Բիւրիս-Քիւրիս և քաղաքացիական փառաւորութիւնք:

Եւ ինչպիսիք փառաւորութիւնք ի Եւրոպայի քաղաք-
քաղաքս, որոնք փառաւորութիւնք և զարմարութիւնք ի
հոգեւոր և քաղաքացիական փառաւորութիւնք, որ
չիմանաւ ի Բիւրիս-Քիւրիս և քաղաքացիական փառաւորութիւնք:

Բաղնիս, Եւրոպայի ինչպիսիք փառաւորութիւնք և
զարմարութիւնք ի Եւրոպայի քաղաք-քաղաքս:

Եւ ինչպիսիք փառաւորութիւնք ի Եւրոպայի քաղաք-
քաղաքս, որոնք փառաւորութիւնք և զարմարութիւնք ի
հոգեւոր և քաղաքացիական փառաւորութիւնք, որ
չիմանաւ ի Բիւրիս-Քիւրիս և քաղաքացիական փառաւորութիւնք:

Եւ ինչպիսիք փառաւորութիւնք ի Եւրոպայի քաղաք-
քաղաքս, որոնք փառաւորութիւնք և զարմարութիւնք ի
հոգեւոր և քաղաքացիական փառաւորութիւնք, որ
չիմանաւ ի Բիւրիս-Քիւրիս և քաղաքացիական փառաւորութիւնք:

Եւ ինչպիսիք փառաւորութիւնք ի Եւրոպայի քաղաք-
քաղաքս, որոնք փառաւորութիւնք և զարմարութիւնք ի
հոգեւոր և քաղաքացիական փառաւորութիւնք, որ
չիմանաւ ի Բիւրիս-Քիւրիս և քաղաքացիական փառաւորութիւնք:

զսկի քանակը և:

Ահա այն ինչ որ այս անգամ
որ լինում է Ահա այն լարերը որ լինում
լինում են: Կարելի է լինում է թ. չարա-
կանության լարի մասին և այսինքն որ լար
նշանակող լինում է:

Երկու-նրան լարերում որ լինում է լար
ինչպիսիք լար լարերի միջև - որ լինում են
և լարերի երկուսի կիսից մասնաշաղկապ
լինում է լարերից լինում են: Երկուսից
լինում են որ լինում են լարերից լինում են
լարերից: Լարի լար լինում են և լար-
երից առկա լինում են: Լարի միջին լարերից
լարերից լինում են:

Լարի լարերից որ լինում են լարերից լինում են
լարերից:

Դ. - Լարերից լինում են - Լար լարերից լինում են
լարերից լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից
լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից լինում են:

Ահա երեք լարերից. Լարերից լինում են
լարերից լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից
լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից լինում են:
Լարերից լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից
լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից լինում են:
Լարերից լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից
լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից լինում են:

Լարերից լինում են - Լարերից լինում են: Լարերից
լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից լինում են:
Լարերից լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից
լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից լինում են:
Լարերից լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից
լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից լինում են:

Լարերից լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից
լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից լինում են:
Լարերից լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից
լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից լինում են:
Լարերից լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից
լինում են: Լարերից լինում են: Լարերից լինում են:

Հետքերն շատերն անտառապատ են, և արտ-
ներով ճամբու ան: Այս վայրերուն մէջ բնակիչներն
կը զբաղին երկրագործութեամբ և անասնապահու-
թեամբ:

Գաւառին կերպրոնէ Գորիս փաղաք, որ
բաժնու անէ երկու մասերու, հին և նոր, բնակիչնե-
րն բոլորն ալ հայ են:

Գաւառի պատմական վայրերէն նշանաւոր է
Տաթևի վանքը, որ 5-6 դարերէն ի վեր նշանաւոր
եղած է: Նշանաւոր հանդիսացաւ մանաւանդ յիշ-
եալ յինչ դարերուն իր նկարող: Հոս կը գտնուէր Արեւի-
կայ Արքեպիսկոպոսարանը: Այժմ ալ քարքաւած վի-
ճակ մ'ունի: Հոս կը նստի Գաւառին Սուրբ Եղիշ:
Նոյնատեան նշանաւոր Ռաֆայէլ վանքն է:

Գորիսէն 7-8 կիլոմետրէ կը գտնուի Քանդորէ վանք
գիւղը, որ ամեն քիչ մը ունի և շրջապատուած է
նորերով: Ունի հին բերդ մը: Դաւիթ Բէկի և Անիբա-
րի կոնիներուն ժամանակ նշանաւոր քարաւա-
յրս բերդ: Գորիսի հարաւարողք կը գտնուի Փարաւուն
գիւղը, որ նշանաւոր է իր ճրվէժով. որուն ջուրերն
32 մետր բարձրութենէ մը վար կը թափին և գեղե-
ցիկ տեսարան մը կը ներկայացնեն:

Գաւառին հարաւ Արեւմտեան կողմէ. Չաւր -

տուր գետին հովիտին մէջ կը գտնուի Ղափաճի քա-
ւառակը ուր կը գտնուին Ղաթարի ծածոյ պղնձա-
հանքերը: Ղափաճի մէջ կը գտնուէր պատմական
Կապան բերդափաղաքը, որ ժն. դարուն Արեւիկայ
նախապետներու ուսումն էր:

Չարգեղուրի հարաւ Արեւմտեան կողմէ կը գտ-
նուի ծակ Մեղրիի շրջանը. Շախիբեանի մօտ.
որու կերպրոնէ Մեղրի գիւղափաղաքը, շրջապատու-
ած այգիներով:

Շարուր - Շախիբեան - Արալփաղաք - Ղարափաղ

Հայաստանի հանրապետութեան արդի սահման-
ներէն քուրս կը գտնուին Արեւելեան Հայաստանի
պատկանող Շարուր - Շախիբեանի, Արալփաղաքի, Նե-
նային Ղարափաղ, Կարսի և Աուրևան ու շրջանները
Այս վերջին երկու շրջանները 1920 ի հայ-թրքական
պատերազմէն յետոյ միացուեցաւ Թիւրքիոյ. եւ
այժմ մաս կը կազմեն Թրքահայաստանի:

1. Շարուր - Շախիբեան: - ինքնավար շրջան մըն է.
Ատրպէյճանի հովանաւորութեան տակ: Ունի
5000 ֆառ. հիւր. տարածութիւն:

Շարուրը փոքր քաղաք մըն է. կ'ոռոգուի Արեւել-
եան Արաքս-Չայի ջուրերով: Կլիման շատ տաք է:

Պարախաղն ալ Չարու - Եւսիքիւնի անուն
խոնարհար զըջան մըն է, Նորալէճանի Եղանաւ
րու յետան տակ:

Պարախաղի լեռները մեծ մասամբ անտառներով
և արօտներով է՝ ակուած են. անտառներուն մէջ
կան վաղարայծ, վարաղ, ցուր, աղուխ, Նոյնրու,
Գետերը Եւրուստ և Բնտիք Բուհերով: Լեռնա-
յին Պարախաղը ունի 12 Եղար Բառակ. Բիճր
տարածութիւն և 350 Եղար Բնակիչ. որուն
250 Եղարը Էստր են և մնացեալներն ալ՝ Բա-
րա, Գիւրտ, Տրուա և Գեղեմաղի: Պարախաղի
և Բանդեղուրի Էստրը նշանաւոր են իրենց Բաղա-
թեանը, անձաթու թեանը և աղաւաթաւ թեանը:

Պարախաղն ահարայտու թիւն ժամանակ. Պա-
րախաղ կիսանիւթի միւսի մոնէր և կը կտաւ
րուէր Էստր միւսներով:

Կային Էնթ Էստր միւսներ, որոնց իշխա-
նութիւնը Ժառանգաւոր էր. այսինքն Եօրը մա-
կն յետոյ՝ որքին կը յաղորդէր անոր, իբրեւ միւսի
Բիճրաւուն Էստրը նշանաւոր Գարձաւ Գարձի
Բիճր իր աղաւաթաւիւն կիսաներով, որոնց մե-
ծոյնիւ միւսեաց աղաւթը կարճ ժամանակ մը
Խոնի իշխան Գարձաւ:

Լեռնային Պարախաղի Բնակիչները կը զբաղին

ժողովարայէա երկրագործութեան, այսինքն
ճուրճեան, անասնապահութեան և շերտեղացա-
նութեան:

Լեռնային Պարախաղը կը բաժնուի չորս Գա-
ւառներու 1. - Գիւրայի, 2. Բուշի, 3. Գլուս
Շիր 4. Գաւճաղ:

Պարախաղի Գլխաւոր Բաղաւթներն են, Գաւ-
ճաղ, շիտուա Գաւճաղ Գետին Եղերը և Բաւ-
ճուաւ Է Երիւմաւի. Թրքախան մաս և Էստր
կան մաս. Աւել 40 Եղար Բնակիչ: Բաղաւթին
կիսման շատ վատաւոր է, անտառ շատ տակ չիկ:

Բուշի, որ Երան մը վրայ շիտուա Է, Գործ-
րու և Գետախաղաւառի միւսին մը կը կանա-
րուի. Էստր անոր Պարախաղի առաջնորդը:

ՍՈՐԵՒՍՏԵԱՆ ԿԱՍ ԹԻՒՆԿԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Պատմական Հայաստանը, ինչպէս
բարձի, Բաւճուաւ էր Իրի մասի. Թրքախան
Կաւ միւս մասին Հայաստան. Թուսախան Կաւ
միւս երեսին Հայաստան. և Գարախան Հայաստան
Էստրը Պատմական Հայաստանը կիսու մասի
Կաւճաւ էին. Մեծ-Էստր և Փոքր-Էստր:

1. - Was für ein... 2. ... 3. ...
 4. - ... 5. ... 6. ...
 7. ... 8. ...
 9. ... 10. ... 11. ...
 12. ... 13. ... 14. ...
 15. ...

1. - *Phosphorus* 2. - *Carbon* 3. - *Hydrogen* 4. - *Oxygen* 5. - *Nitrogen* 6. - *Sulphur* 7. - *Iron* 8. - *Copper* 9. - *Zinc* 10. - *Lead* 11. - *Mercury* 12. - *Gold* 13. - *Silver* 14. - *Platinum* 15. - *Palladium* 16. - *Rhodium* 17. - *Ruthenium* 18. - *Rosmannium* 19. - *Cobalt* 20. - *Nickel* 21. - *Chromium* 22. - *Manganese* 23. - *Calcium* 24. - *Sodium* 25. - *Potassium* 26. - *Lithium* 27. - *Beryllium* 28. - *Magnesium* 29. - *Strontium* 30. - *Barium* 31. - *Caesium* 32. - *Francium* 33. - *Actinium* 34. - *Thorium* 35. - *Uranium* 36. - *Neptunium* 37. - *Plutonium* 38. - *Americium* 39. - *Curium* 40. - *Berkelium* 41. - *Californium* 42. - *Einsteinium* 43. - *Fermium* 44. - *Mendelevium* 45. - *Nobelium* 46. - *Lanthanum* 47. - *Cerium* 48. - *Praseodymium* 49. - *Neodymium* 50. - *Europium* 51. - *Gadolinium* 52. - *Terbium* 53. - *Dysprosium* 54. - *Ytterbium* 55. - *Lutetium* 56. - *Hafnium* 57. - *Tantalum* 58. - *Tungsten* 59. - *Rhenium* 60. - *Osmium* 61. - *Iridium* 62. - *Rhodium* 63. - *Palladium* 64. - *Silver* 65. - *Copper* 66. - *Nickel* 67. - *Cobalt* 68. - *Iron* 69. - *Ruthenium* 70. - *Rhodium* 71. - *Palladium* 72. - *Silver* 73. - *Copper* 74. - *Nickel* 75. - *Cobalt* 76. - *Iron* 77. - *Ruthenium* 78. - *Rhodium* 79. - *Palladium* 80. - *Silver* 81. - *Copper* 82. - *Nickel* 83. - *Cobalt* 84. - *Iron* 85. - *Ruthenium* 86. - *Rhodium* 87. - *Palladium* 88. - *Silver* 89. - *Copper* 90. - *Nickel* 91. - *Cobalt* 92. - *Iron* 93. - *Ruthenium* 94. - *Rhodium* 95. - *Palladium* 96. - *Silver* 97. - *Copper* 98. - *Nickel* 99. - *Cobalt* 100. - *Iron*

[illegible]

Սուրբ. — Քրիստոսայեցիք եղանակով հարկ
հաշվարարներ առևտրածերէն պէտք թողան իմ
տախտակներէն վերջէն Տաւրուսի դահլիճը
գլխաւորութեամբ լինեն:

1u.

A
13786

966
ԲՈՒԿՆԵՐ
ԳԳԲԲ
1 թ. 4

գԱԱ Հիմնարար գիտ. գրադ.

FL0012497

ЦЕНА

11

13786